



DOI <https://doi.org/10.32782/naoma-bulletin-2025-3-21>

УДК 7.025'174

ORCID ID: 0000-0002-1814-4331

ORCID ID: 0009-0007-5042-7618

Тетяна Тимченко

кандидатка мистецтвознавства, доцентка

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

tetiana.tymchenko@naoma.edu.ua

Олександр Вислободов

старший викладач кафедри техніки та

реставрації творів мистецтва

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

alevis56@gmail.com

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА КОНСЕРВАТОРІВ-РЕСТАВРАТОРІВ УКРАЇНИ (ДО 55-РІЧЧЯ КАФЕДРИ ТЕХНІКИ ТА РЕСТАВРАЦІЇ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА НАОМА)

Анотація. У статті розглянуто історичні етапи формування освітніх закладів для консерваторів-реставраторів у Європі в XIX–XX століттях; запропоновано міркування щодо шляхів розвитку та вдосконалення вищої освіти фахівців цього профілю в Україні. **Мета дослідження** – з'ясувати особливості засад вищої освіти консерваторів-реставраторів у європейській практиці, проаналізувати освітні програми кафедри техніки та реставрації творів мистецтва Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (КТРТМ НАОМА), а також визначити подальші напрями розвитку й удосконалення освіти консерваторів-реставраторів з огляду на запити сучасності. **Методи дослідження** – історіографічний (систематизація джерел і публікацій з обраної теми), історичний (аналіз принципів і підходів до питання освіти в різні історичні епохи), емпіричний (спостереження за діяльністю КТРТМ НАОМА), метод систематизації отриманих даних. **Результати дослідження.** Встановлено хронологію запровадження європейських освітніх програм для консерваторів-реставраторів у XIX – першій половині XX ст.; проаналізовано зміни в системі їхньої підготовки в Європі та в Україні на прикладі діяльності КТРТМ НАОМА; окреслено перспективи та напрями подальшого розвитку цієї освіти у контексті сучасних викликів. **Висновки.** Встановлено, що в сучасному світі у сфері вищої професійної освіти консерваторів-реставраторів спостерігається зміщення акцентів у бік точних наук – хімії, фізики, інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Очевидно, що в Україні також варто розглядати питання про поступові видозміни освіти консерваторів-реставраторів, якщо країна прагне стати повноцінним учасником світового процесу збереження культурної спадщини.

Ключові слова: консервація-реставрація, історія вищої освіти консерваторів-реставраторів, кафедра техніки та реставрації творів мистецтва, Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Україна, Європа.

Tetiana Tymchenko

PhD in Art Studies, Associate Professor,

Head of the Department of the Techniques & Artworks Restoration

National Academy of Fine Arts and Architecture

tetiana.tymchenko@naoma.edu.ua

Oleksandr Vyslobodov

Senior Lecturer at the Department of the Techniques & Artworks Restoration

National Academy of Fine Arts and Architecture

alevis56@gmail.com

PROFESSIONAL EDUCATION OF CONSERVATOR-RESTORERS OF UKRAINE (ON THE OCCASION OF THE 55TH ANNIVERSARY OF THE DEPARTMENT OF THE TECHNIQUES & ARTWORKS RESTORATION OF THE NATIONAL ACADEMY OF FINE ARTS AND ARCHITECTURE)

Abstract. The article focuses on the historical stages of the formation of educational institutions for conservators-restorers of the nineteenth and twentieth centuries in Europe; the article offers suggestions on ways to develop and improve higher education of conservators-restorers in Ukraine. **The purpose of the article** is to find out the peculiarities of the

principles of higher education of conservators-restorers in European practice, to analyse the educational programmes of the Department of Techniques & Artworks Restoration of the National Academy of Fine Arts and Architecture (DTAR of the NAFAA), to determine further directions for the development and improvement of conservators-restorers' education in view of the needs of our time. **Research methods:** historiographical (systematisation of sources and publications on the chosen topic), historical (analysis of principles and approaches to education in different eras), empirical (observation of the activities of the DTAR of the NAFAA), method of systematisation of the data obtained. **The results:** the chronology of the introduction of European programmes for the education of conservators-restorers in the nineteenth and first half of the twentieth century is established; changes in the system of education of conservators-restorers in Europe and in Ukraine on the example of the DTAR of the NAFAA are analysed; further prospects and ways of its development in connection with today's challenges are outlined. **Conclusions.** It has been established that in today's world, in the field of higher professional education of conservators-restorers, there is a shift in emphasis towards the exact sciences – chemistry, physics, information and communication technologies (ICT). Obviously, we should consider gradual changes in the education of conservators and restorers in Ukraine if it wants to join the world community as a full-fledged participant in the process of preserving cultural heritage.

Key words: conservation-restoration, history of higher education of conservators-restorers, Department of the Techniques & Artworks Restoration, National Academy of Fine Arts and Architecture, Ukraine, Europe.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями (актуальність теми). Професійна підготовка консерваторів-реставраторів в умовах щоденної руйнації культурної спадщини набуває особливої значущості. Зараз, коли світ стрімко змінюється, особливо гостро відчувається певне відставання від світових стандартів галузі реставрації в Україні. Очевидно, що починати необхідно з оновлення програм підготовки фахівців у закладах вищої освіти та з видання спеціалізованих посібників. Однак ці кроки неможливі без осмислення сучасної практики розвинених країн світу. Для кращого розуміння перспектив розвитку вищої освіти консерваторів-реставраторів в Україні необхідно проаналізувати передісторію формалізації їхньої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У багатьох країнах опубліковано чимало наукових праць, де осмислюється історія розвитку реставрації, зокрема становлення принципів вищої освіти для фахівців цієї галузі. Перші освітні програми та посібники з реставрації XIX – початку XX ст. аналізують Дж. Перузіні [1; 2] і П. Лево [3]. М. фон дер Гольц у статті, вміщеній у збірнику «Історія консервації та історія мистецтва у модерній Європі» [4], досліджує історичний контекст, передумови формування освітніх програм, а також особливості неформальної освіти в Німеччині XIX – першої половини XX століття.

Історію освіти в Польщі, зокрема в Академії образотворчих мистецтв у Кракові, детально розглядає Б. Красновольський [5]. Низку відомостей про розвиток освіти в Польщі та Австрії можна знайти на офіційних сайтах ЗВО цих країн [6; 7; 8].

Сучасні вимоги до освіти консерваторів-реставраторів найбільш чітко сформульовані в документах Е.С.С.О. (Європейської

конфедерації організацій консерваторів-реставраторів, European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations) [9].

В Україні серед публікацій, що аналізують історію освіти та існуючі освітні програми консерваторів-реставраторів, варто зазначити статтю В. Шуліки [10] та матеріали міжнародної конференції «Професійна освіта реставраторів та актуальні проблеми реставраційної практики», що відбулася у 1995 році [11]. Т. Тимченко акцентує увагу на нерозв'язаних проблемах галузі та освіти [12; 13].

Мета статті – з'ясувати особливості формування принципів вищої освіти консерваторів-реставраторів у європейській практиці, проаналізувати зміни в освітніх програмах КТРТМ НАОМА та визначити подальші напрями розвитку й вдосконалення освіти консерваторів-реставраторів з огляду на запити сучасності.

Виклад основного матеріалу. Професійна освіта консерваторів-реставраторів є важливим напрямом галузі охорони культурної спадщини розвинених країн світу. Раніше цей процес традиційно здійснювався через передачу знань від майстра до учня в приватних чи музейних майстернях. Перші ідеї запровадження спеціальної школи для реставраторів сягають початку XIX ст., коли П. Едвардс, відомий італійський діяч галузі охорони пам'яток та реставрації, підготував у 1819 році «Проект школи реставрації живопису» [2, р. 31], проте не встиг його втілити. У 1827 році німецький художник К. Кестер видав перший посібник з реставрації [1, р. 11]. Приблизно в той самий час А. Айгнер запропонував уряду Баварії ввести чотирирічну програму для підготовки реставраторів, але ця пропозиція не знайшла підтримки. Лише наприкінці 1880-х років академічна програма з реставрації була розпочата

в Баварській академії образотворчих мистецтв Р. фон Зайтцем, чийм послідовником став відомий вчений М. Дернер [14, с. 118]. У 1837 р. австрійський художник Ф. Вальдмюллер пропонував створити реставраційну школу, але рада Академії мистецтв у Відні відхилила його пропозицію. Ця ідея була реалізована в 1917 р. завдяки С. Мауреру. Пройшовши кілька етапів реорганізації, у 1946 р. була створена Вища школа, яка нині входить до складу Віденського університету [8]. Недовгий час проіснувала школа реставрації, створена за ініціативою відомого італійського архітектора-реставратора (практика й теоретика) Камілло Бойто (1836–1914) у 1912 р. при Академії образотворчих мистецтв Брера у Мілані. У 1939 р. у Римі при університеті La Sapienza було утворено Центральний інститут реставрації [5, с. 18].

Щодо історії становлення системи освіти, як пише М. фон дер Гольц, оскільки консервація та реставрація не була захищеною професією, можна було взагалі не навчатися, а просто почати працювати, набути досвіду й називати себе «реставратором»; ця модель продовжує існувати й сьогодні [4, с. 117]. Вчений зазначає, що в Німеччині наприкінці XIX – першій треті XX ст. стати консерватором-реставратором можна було кількома способами: навчаючись у майстернях при музеях; академічним шляхом (отримавши диплом за спеціальною програмою в навчальному закладі); опанувавши навички самостійно – з книжок та спеціальних журналів (яких у Німеччині видавалося досить багато, починаючи з XIX ст.); або в майстерні досвідченого реставратора [4, с. 117–120].

Хоча на той час вважалося, що освіта реставратора має базуватися на вивченні старих технік, думка про запровадження дисциплін з фізики, хімії та історії мистецтва як обов'язкових набуває значного поширення, особливо після проведення знаменитої Римської конференції 1930 року, на якій було доведено можливості застосування методів природничих наук у сфері вивчення та реставрації музейних творів [14].

Українські реставратори 1920–1930-х років також намагалися використовувати доступні їм методи фізико-хімічних та фізико-оптичних досліджень у своїй практиці [15, с. 53], поєднуючи їх зі знаннями старовинних технік. Як зазначає В. Шуліка, підручник 1938 року В. Лоханько, що містив розділ з реставрації, став «першим посібником з реставрації станкового і монументального живопису, опублікованим українською мовою» [10, с. 190]. Додамо, що подружжя

Лоханьків працювало у КДХІ: обоє були авторами підручників з малярських матеріалів і хімії для художників [16, с. 150–154]. Крім того, розділ з реставрації міститься й у підручнику 1960 року, створеному Ф. Лоханьком та його колишньою студенткою Т. Флоровою [17, с. 125–137]. Однак у 1930 році художник-графік П. Омельченко опублікував у своєму підручнику з малярських матеріалів і технік розділ «Реставрація старих образів», де, окрім опису деяких методів реставрації, виклав також міркування щодо нищення картин під впливом невідповідних умов зберігання, технологічних порушень, а також невдалих чи непрофесійних втручань [18, с. 258–270]; також, він подає невеликий за обсягом розділ «Реставрація стінних малюнків» та «Перенесення фрески» [18, с. 350–352]. Як вказує П. Лево, представники Ліги Націй планували відкриття спеціальних програм підготовки у низці країн. Освітня програма мала включати дисципліни з мистецьких технік, мистецтвознавства та методів дослідження, що походять із природничих наук. З цією метою Міжнародне бюро музеїв у 1932 році провело анкетування музейників, а в 1938 році було видано посібник з реставрації картин [3, 12]. Такий поштовх до формування освітніх програм сприяв тому, що після Другої світової війни у багатьох країнах були відкриті відповідні кафедри при мистецьких освітніх закладах. У Польщі – це кафедра пам'яткознавства і консерваторства при Торунському університеті (1946) [7], відділ консервації творів мистецтва при Варшавській (1947) [6] та Краківській академіях мистецтв (1948 рік – відділ малярських технологій та технік, з 1950 року – відділ консервації пам'яток, що тоді включав три кафедри: консервації станкового живопису, консервації стінопису, малярських технологій та технік) [5, с. 23–33].

Особливістю названих освітніх програм було їх запровадження у структурі академій образотворчих мистецтв. Вважалося, що саме художня освіта є найбільш необхідною для формування цієї професії. Однак у повоєнний час у Лондоні Г. Ходжес відкрив програму підготовки для студентів-археологів [3]. Цей новий тип освіти, з акцентуванням саме на консервацію, у закладах США та Європи найчастіше пов'язаний з організацією кафедр при університетах. Технічне оснащення, наявність фахівців із галузей точних наук та лабораторного обладнання сприяли зміщенню акцентів у бік наукового дослідження, спрямованого на перевірку традиційних методів

та розробку нових – на основі наукового експерименту. Подібних навчальних закладів в Україні поки що не існує.

Кафедра техніки та реставрації творів мистецтва (тоді – реставраційне відділення реставрації живопису та пам'яток архітектури) була заснована у КДХІ у 1969 році. Це була перша кафедра реставрації при вищому навчальному закладі в Україні. Її підпорядкування змінювалося: у 1969–1972 роках вона діяла у складі архітектурного факультету, у 1972–1974 – педагогічного, у 1974–1988 – факультету теорії та історії мистецтва, а з 1988 року і донині – факультету живопису, нині образотворчого мистецтва і реставрації [19, с. 194].

Як відзначав свого часу завідувач КТРТМ А. Беляй (1934–2001), навчальна програма базувалася, зокрема, на досвіді Краківської академії [20, с. 46]. До основних блоків дисциплін увійшли практична підготовка з реставрації, техніка та технологія живопису, копіювання творів живопису, різьблення по дереву, іконографія, живопис і рисунок, а також окремі розділи природничих наук (хімії, біології) та спеціальної фотозйомки. Хоча у назві кафедри це не відображено, але фактично, окрім станкового і монументального живопису, студенти завжди реставрували дерев'яну поліхромну скульптуру та різьблення. Випускники цієї програми (починаючи з 1975 року) працюють у галузях станкового і монументального живопису, поліхромної скульптури; останніми роками частина з них перекваліфікувалася на реставраторів графіки і творів на паперовій основі.

З 1994 року у складі кафедри було створено дві лабораторії: реставрації творів живопису та реставрації скульптури й творів декоративно-ужиткового мистецтва (ДУМ), і запроваджено дві освітні програми. Відповідно змінилася й назва кафедри: замість «кафедра техніки та реставрації живопису» на «кафедра техніки та реставрації творів мистецтва». Завдяки зусиллям завідувача кафедри проф. М. Титова та проф. О. Мінжуліна освітня програма для реставраторів творів скульптури (з гіпсу, каменю, металу) та творів ДУМ (метал, кераміка, органічні матеріали) хоча б частково задовольнила величезний попит музеїв на фахівців такого профілю.

Від початку заснування КТРТМ освітня програма була розрахована на шість років і ґрунтувалася на поступовому підвищенні складності завдань. Із запровадженням Болонської системи у 2000-х роках, окрім впровадження програм

першого та другого ступенів освіти, було значно скорочено кількість аудиторних годин загалом, а особливо – з рисунка, живопису та скульптури. Це було вимушеним кроком, оскільки інакше довелося б скоротити й без того урізані години основного блоку дисциплін з реставрації творів мистецтва. Тривалість літньої практики скоротилася з 2,5 місяців до 4 тижнів. Враховуючи це, останніми роками в освітніх програмах КТРТМ відбулися певні зміни. З метою інтенсифікації вивчення дисциплін професійного циклу студенти починають опановувати реставраційні дисципліни вже з весняного семестру 1 курсу бакалаврату. Збільшено кількість годин із дисципліни «Техніка станкового живопису», що компенсує потребу у вивченні класичних технік живопису. Копіювання викладається з 3 курсу, де, окрім техніки класичного олійного живопису, студенти опановують також техніку жовткової темпері. Водночас вони засвоюють дисципліни, пов'язані з монументальним живописом: теоретичний курс з техніки та основ реставрації, практичні заняття й літню практику. Реставрація монументального живопису тепер викладається на 3 й 4 курсах бакалаврату, а також на 1 курсі магістратури.

Магістратура (де відкриті освітньо-наукові програми) передбачає не лише вдосконалення майстерності, але й розширення спектра дослідницьких інтересів – завдяки дисциплінам з експертизи та науково-дослідницької практики. Змінилася й структура дипломної роботи: окрім реставрації та копії, випускники готують теоретичну працю, присвячену різноманітним питанням у галузі консервації-реставрації. Нині, коли публікації іноземних авторів стали доступнішими, обов'язковим є їхнє залучення до історіографії та джерельної бази магістерських досліджень. Це дає змогу поступово інтегрувати нові знання в науково-реставраційну діяльність кафедри. Активізація наукової складової в освітньому процесі КТРТМ останніми роками пов'язана з поліпшенням забезпечення технікою, засобами комунікації та спеціалізованою літературою. Як викладачі, так і студенти все частіше беруть участь у наукових конференціях. Інформація про новітні методики й тенденції галузі в усній і письмовій формі також надходить завдяки професійним зв'язкам із випускниками кафедри, які стали досвідченими фахівцями. Утім, ці позитивні зрушення лише частково відповідають нинішнім світовим вимогам.

До формування засад освіти консерваторів-реставраторів із кінця 1950-х років долучилися

міжнародні організації, зокрема ICCROM, ICOM, а з 1990-х років – Е.С.С.О. та ICOM-CC. У 2011 році було підготовлено документ «Компетентності для доступу до професії консервації-реставрації» [9], який є важливим як для теоретичного обґрунтування діяльності, так і для керування нею, як зазначає П. Лево [3]. У 1997 році створено міжнародну організацію ENCoRE – The European Network for Conservation-Restoration Education (Європейська мережа освіти у сфері консервації-реставрації), одним із завдань якої є узгодження вимог до освітніх програм європейських країн, зокрема для забезпечення академічної мобільності. Виникнення Європейського Союзу та пришвидшення розвитку ІКТ сприяють активному обміну інформацією між країнами у сфері консервації-реставрації – як формальної, так і післядипломної освіти.

Баланс професійної освіти між двома полюсами – гуманітарними та точними науками, про який пише П. Лево [3], простежується у доповідях, виголошених під час єдиної на сьогодні в Україні конференції, присвяченої реставраційній освіті (1995), яку організували на базі НАОМА представники КТРПМ. У виступах Л. Ганзенко (КТРПМ) та П. Пенцаковського (Краківська академія образотворчих мистецтв) йшлося про збагачення реставраційної освіти предметами гуманітарного циклу та розширення світогляду студентів завдяки впровадженню філософських і мистецтвознавчих дисциплін [21; 22]. Хоча значення цих напрямів науки для розвитку сфери консервації-реставрації є незаперечним, у наш час викладання точних наук – і насамперед хімії – для консерваторів-реставраторів в останні десятиліття є ключовим.

За сучасними вимогами, консерватор-реставратор повинен мати чітке уявлення про вплив різних факторів на структуру пам'ятки як під час, так і після втручання. Це вимагає значно глибших знань, ніж ті, що були актуальними раніше, зокрема, вони передбачають розуміння природи як артефактів, так і консерваційних матеріалів, що вводяться до їхньої структури, а також принципів їх взаємодії. Крім того, сучасні реалії вимагають опанування знань з інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які дають змогу ефективно документувати стан збереженості, виконані процеси, а також створювати схеми та картограми й моделювати проекти реставраційних доповнень тощо. Порівняльний аналіз вимог Е.С.С.О. до освітніх програм з консервації-реставрації показав у цілому відповідність програм КТРПМ сучасним вимогам [13, с. 116–117]. Однак недостатня

наукова й матеріальна підтримка змушує констатувати значне відставання освіти українських реставраторів від світового рівня. Очевидно, що навіть у нинішніх складних умовах варто планувати подальший розвиток системи вищої освіти для консерваторів-реставраторів України. Щодо вдосконалення освітніх програм, важливим чинником може стати поява нових підручників і посібників. Свого часу до їхньої підготовки долучилися викладачі КТРПМ: зокрема, було створено підручник з реставрації металу [23], посібники з реставрації текстилю [24], техніки жовткової темпері [25], методів захисту основ станкового живопису [26], а також з експертизи творів живопису [27]. Знаковою подією для українських реставраторів стало видання 2022 року Українським державним інститутом культурної спадщини посібника «Консервація і реставрація об'єктів культурної спадщини», присвяченого архітектурі та монументальному живопису [28]. Проте досі існує гостра потреба у фахових посібниках із консервації-реставрації станкового живопису, паперу (документів і графіки), кераміки та інших матеріалів. Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми є переклад сучасних іноземних видань. Так, у 2024 році у видавництві «Родовід» побачив світ україномовний переклад книги М. Марінколи та Л. Каржер [29] – дослідниць і консерваторок зі США, опублікованої Інститутом консервації Гетті у 2020 році. До редагування українського перекладу було залучено фахівців різних галузей, зокрема й одну з авторок цієї статті.

Необхідним для порятунку великої кількості артефактів є запровадження нових освітніх програм з підготовки консерваторів-реставраторів за багатьма видами пам'яток – як рухомих, так і нерухомих, – що потребує суттєвих фінансових вкладень і методичної підтримки. Не зайвим було б (за прикладом іноземних інституцій) також запровадити систему післядипломної освіти з превентивної консервації та основ консервації-реставрації. Необхідною є й розробка національних стандартів або принаймні офіційне визнання стандартів Е.С.С.О. Такі кроки пришвидшать узгодження принципів освіти українських консерваторів-реставраторів із світовими, сприятимуть кращому розумінню та налагодженню зв'язків зі світовою фаховою спільнотою.

Головні висновки і перспективи використання результатів дослідження. За 55 років існування КТРПМ у світі відбулися значні зміни у сфері консервації-реставрації. Нинішній етап

розвитку вищої освіти значною мірою вимагає застосування знань з точних наук, але з обов'язковим залученням гуманітарного циклу. Міждисциплінарний характер, притаманний консервації-реставрації, також певною мірою змінив свій фокус: якщо раніше викладачі ЗВО вважали за необхідне опанування художньої майстерності, історичних технік, гуманітарних дисциплін, при цьому обов'язковими були й певні знання

з природничих наук, то в останні десятиліття все більшої ваги набувають знання фізико-хімічних процесів, що відбуваються в матеріалах реставрованих об'єктів під час консерваційно-реставраційного втручання, а також обізнаність у певних видах ІКТ. Це потребує перегляду й удосконалення програм першого та другого рівнів освіти, а можливо, й запровадження в Україні програм університетського типу.

Список використаних джерел

1. Perusini G. Il Manuale di Christian Koester e il restauro in Italia e in Germania dal 1780 al 1830. Edifir-Edizioni Firenze, 2012. 53 p
2. Perusini G. Storia, teorie e tecniche del restauro. Udine, Ed. Del Bianco, 1989. URL: https://accademiabelleartiverona.it/wp-content/uploads/2015/07/G.Perusini.Il_restauro.dei_dipinti.e.delle_sculpture.lignee.pdf (дата звернення 10.01.2025).
3. Leveau P. L'enquête sur la formation des restaurateurs dans l'Entre-Deux-Guerres: transformation d'un métier et reconnaissance d'une profession (1929–2011). CeROArt [Online]. Web. 2021. URL: <http://journals.openedition.org/ceroart/3772> (дата звернення 5.01.2025)
4. Goltz M. von der. Education in the Art and Conservation Field in German Countries. Histories of Conservation and Art History in Modern Europe. Edited by Sven Dupré and Jenny Boulboulé. Routledge, 2022. P. 110–125. <https://doi.org/10.4324/9781003127369-10>
5. Krasnowolski B. Wydział Konserwacji I Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie 1950–2020. Geneza, historia, znaczenie dla ochrony dziedzictwa / Pod red. M. Lempart-Geratskiej. Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie. Kraków, 2021. 295 s.
6. Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie. Wydział Konserwacji I Restauracji Dzieł Sztuki. Historia. URL: <https://wkirds.asp.waw.pl/historia/> (дата звернення: 30.12.2024).
7. Katedra konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Historia Katedry konserwatorstwa/ URL: <https://konserwatorstwo.umk.pl/pl/zaklad-konserwatorstwa-historia/> (дата звернення 10.01.2025).
8. Instituts-geschichte – Akademie der bildenden Künste Wien, Lehrkanzel für Konservierung und Technologie. URL: <https://www.akbild.ac.at/de/institute/konservierung-restaurierung/instituts-geschichte> (дата звернення 02.01.2025).
9. E.C.C.O. Competences for access to the conservation-restoration profession. URL: https://www.ecco-eu.org/wp-content/uploads/2021/01/ECCO_Competences_EN.pdf (дата звернення: 3.01.2025).
10. Шуліка В.В. Кафедра реставрації та експертизи творів мистецтва Харківської державної академії дизайну і мистецтв в історії реставраційної справи на Слобожанщині. Вісник ХДАДМ. Харків, 2021. № 2. С.186–198; DOI: 10.33625/visnik2021.02.186.
11. Українська академія мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. / УАМ. Київ : УАМ, 1996. Вип. 3. 120 с.
12. Тимченко Т. Проблеми реставраційної освіти в Україні. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності: зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 24–25 вер. 2020 р. Київ : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Асоціація реставраторів України, Фенікс, 2020. С. 268–272.
13. Тимченко Т. Принципи освіти консерваторів-реставраторів у світлі кодексів професійної етики. Українська Академія мистецтва: дослідн. та наук.-метод. пр. Київ, 2022. Вип. 31. С. 112–120.
14. Cardinali, M. Rome 1930, The International conference on the scientific analysis of artworks and its legacy in Italy. Histories of Conservation and Art History in Modern Europe. Edited by Sven Dupré and Jenny Boulboulé. Routledge, 2022. P. 58–75. <https://doi.org/10.4324/9781003127369-6>
15. Тимченко Т. Р. Київська школа реставрації станкового малярства (1920-1930 pp.). Пам'ятки України. Історія та культура. Київ, 2001. Ч.4. С. 48–71.
16. Тимченко Т., Петліна Д. До витоків експертизи живопису в Україні. Тексти культури: дослідження, інтерпретація: зб. наук. праць. Київ : Інститут культурології НАМ України, 2017. С. 127–154.
17. Лоханько Ф. П., Флорова Т. І. Художні матеріали. Техніка живопису: Короткий курс для студентів педагогічних факультетів художніх інститутів. Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1960. 141 с.
18. Омельченко П. (1998). Наука про малярські фарби, матеріали та техніки. Ч. 2. [Б. в.] Львів, 1998. 213 с.
19. Титов М. Ф., Тимченко Т. Р. Кафедра техніки та реставрації творів мистецтва. Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, 1917–2017: ілюстративно-інформаційне видання. Київ : НАОМА, Фамільна друкарня huss, 2017. С. 202–209.
20. Беляй А. Х. Реставраційне відділення і перспективи його перетворення на реставраційний факультет. Українська академія мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. Київ, 1994. Вип. 1. С. 46–47.
21. Ганзенко Л. Г. Проблеми гуманітарної освіти реставраторів. Українська академія мистецтва: дослідн. та наук.-метод. пр. Київ, 1996. Вип. 3. С. 13–14.

22. Пенцаковський П. Роль гуманітарних предметів в освіті реставратора. Українська академія мистецтва: дослідн. та наук.-метод. пр. Київ, 1996. Вип. 3. С. 23–26.
23. Мінжулін О. І. Реставрація творів з металу : Підручник для студентів вищих художніх навчальних закладів. Київ : «Спалах», 1998. 232 с.: іл.
24. Мінжуліна Т. В. Дослідження й реставрація музейного текстилю. Київ : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2004. 176 с.
25. Титов М. Ф. Техніка і технологія темперного жовткового іконопису: Навчальний посібник. Київ : BONA MENTE, 2005. 96 с.
26. Тимченко Т. Р. Методи захисту основ станкового живопису. Київ : Задруга, 2015. 98 с.
27. Тимченко Т. Р. Експертиза творів образотворчого мистецтва: живопис (історія та методологія): навчальний посібник. Київ : НАКККіМ, 2017. 120 с. : іл.
28. Консервація і реставрація об'єктів культурної спадщини / за ред. І. Прокопенко. Київ : Саміт-книга, 2022. 434 с.: іл.
29. Марінкола М., Каржер Л. Консервація середньовічної поліхромної дерев'яної скульптури: історія, теорія, практика / ред. С. Горелік. Київ : Родовід, 2024. 320 с., іл.

References

1. Perusini, G. (2012). Il Manuale di Christian Koester e il restauro in Italia e in Germania dal 1780 al 1830. Edifir-Edizioni Firenze. 53 p. [in Italian].
2. Perusini, G. (1989). Storia, teorie e tecniche del restauro. Udine, Ed. Del Bianco. Retrieved from: https://accademiabellartiverona.it/wp-content/uploads/2015/07/G.Perusini.Il_restauro.dei_dipinti.e.delle_sculpture.lignee.pdf [in Italian].
3. Leveau, P. (2021). L'enquête sur la formation des restaurateurs dans l'Entre-Deux-Guerres: transformation d'un métier et reconnaissance d'une profession (1929–2011). CeROArt [Online]. Web. Retrieved from: <http://journals.openedition.org/ceroart/3772> [in French].
4. Goltz, M. von der. (2022). Education in the Art and Conservation Field in German Countries. Histories of Conservation and Art History in Modern Europe. Edited by Sven Dupré and Jenny Boulboulé. Routledge, P. 110–125. <https://doi.org/10.4324/9781003127369-10> [in English].
5. Krasnowolski, B. (2021). Wydział Konserwacji I Restauracji Dział Sztuki Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie 1950–2020. Geneza, historia, znaczenie dla ochrony dziedzictwa. Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie [in Polish].
6. Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie. Wydział Konserwacji I Restauracji Dział Sztuki. Historia. Retrieved from: <https://wkirds.asp.waw.pl/historia/> [in Polish].
7. Katedra konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Historia Katedry konserwatorstwa/ Retrieved from: <https://konserwatorstwo.umk.pl/pl/zaklad-konserwatorstwa-historia/> [in Polish].
8. Institutsgeschichte – Akademie der bildenden Künste Wien, Lehrkanzel für Konservierung und Technologie. Retrieved from: <https://www.akbild.ac.at/de/institute/konservierung-restaurierung/institutsgeschichte> [in German].
9. E.C.C.O. Competences for access to the conservation-restoration profession. Retrieved from: https://www.ecco-eu.org/wp-content/uploads/2021/01/ECCO_Competences_EN.pdf [in English].
10. Shulika, V. V. (2021). Kafedra restavratsii ta ekspertyzy tvoriv mystetstva Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv v istorii restavratsiinoi spravy na Slobozhanshchyni [Department of Restoration and Expertise of Works of Art of the Kharkiv State Academy of Design and Arts in the History of Restoration in Slobozhanshchyna]. *Visnyk KhDADM – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*, (2), 186–198; DOI: 10.33625/visnik2021.02.186. [in Ukrainian].
11. Ukrainska akademiia mystetstva : doslidnytski ta nauково-metodychni pratsi [Ukrainian Academy of Arts: research and methodological works], (3). 120 p. [in Ukrainian].
12. Tymchenko, T. R. (2020). Problemy restavratsiinoi osvity v Ukraini [Problems of restoration education in Ukraine]. Muzei ta restavratsiia u konteksti zberezhenia kulturnoi spadshchyny: aktualni vyklyky suchasnosti: zb. materialiv V Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kyiv, 24–25 ver. 2020 r.. [Museums and Restoration in the Context of Cultural Heritage Preservation: Current Challenges of the Present: Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference, Kyiv, September 24–25, 2020], 268–272 [in Ukrainian].
13. Tymchenko, T. R. (2022). Pryntsypy osvity konservatoriv-restavratoriv u svitli kodeksiv profesiinoi etyky [Principles of education of conservators-restorers in the light of codes of professional ethics]. *Ukrainska akademiia mystetstva : doslidnytski ta nauково-metodychni pratsi – Ukrainian Academy of Arts: research and methodological works*, (31), 112–120 [in Ukrainian].
14. Cardinali, M. Rome 1930, The International conference on the scientific analysis of artworks and its legacy in Italy. Histories of Conservation and Art History in Modern Europe. Edited by Sven Dupré and Jenny Boulboulé. Routledge, 2022. P. 58–75. <https://doi.org/10.4324/9781003127369-6> [in English].
15. Tymchenko, T. R. (2001). Kyivska shkola restavratsii stankovoho maliarstva (1920-1930 rr.) [Kyiv School of Easel Painting Restoration (1920-1930)]. *Pam'iatky Ukrainy. Istoriia ta kultura – Landmarks of Ukraine. History & Culture*, (4), 48–71 [in Ukrainian].
16. Tymchenko, T. R. & Petlina, D. D. (2017). Do vytokiv ekspertyzy zhyvopysu v Ukraini [To the origins of painting expertise in Ukraine]. Teksty kultury: doslidzhennia, interpretatsiia: zbirnyk naukovykh prats – Cultural texts: research, interpretation: a collection of scientific papers. (s. 127–154). Instytut kulturolopii NAM Ukrainy [in Ukrainian].

17. Lokhanko, F. P. & Florova, T. I. (1960). Khudozhni materialy. Tekhnika zhyvopysu: Korotkyi kurs dlia studentiv pedahohichnykh fakultetiv khudozhnikh instytutiv [Art materials. Painting techniques: A short course for students of pedagogical faculties of art institutes]. Derzhavne vydavnytstvo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury URSR [in Ukrainian].
18. Omelchenko P. (1930). Nauka pro maliarski farby, materiialy ta tekhniky. [Science of paints, materials and techniques]. Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
19. Tytov, M. F. & Tymchenko, T. R. (2017). Kafedra tekhniky ta restavratsii tvoriv mystetstva [Department of Technique and Restoration of Works of Art]. Natsionalna akademiia obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury, 1917–2017: iliustratyvno-informatsiine vydannia [National Academy of Fine Arts and Architecture, 1917–2017: illustrative and informational publication] (s. 202–209). Familna drukarnia huss [in Ukrainian].
20. Beliai, A. Kh. Restavratsiine viddilennia i perspektyvy yoho peretvorennia na restavratsiinyi fakultet [The Restoration Department and the prospects of its transformation into a restoration faculty]. *Ukrainska akademiia mystetstva : doslidnytski ta naukovo-metodychni pratsi – Ukrainian Academy of Arts: research and methodological works*, (1), 46–47 [in Ukrainian].
21. Hanzenko, L. H. Problemy humanitarnoi osvity restavratoriv [Problems of humanitarian education of restorers]. *Ukrainska akademiia mystetstva : doslidnytski ta naukovo-metodychni pratsi – Ukrainian Academy of Arts: research and methodological works*, (3), 13–14 [in Ukrainian].
22. Pentsakovskiy, P. Rol humanitarnykh predmetiv v osviti restavratora [The role of humanities in the education of a restorer]. *Ukrainska akademiia mystetstva : doslidnytski ta naukovo-metodychni pratsi – Ukrainian Academy of Arts: research and methodological works*, (3), 23–26 [in Ukrainian].
23. Minzhulin, O. I. (1998). Restavratsiia tvoriv z metalu : Pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh khudozhnikh navchalnykh zakladiv [Restoration of metal works : A textbook for students of higher art educational institutions]. Spalah [in Ukrainian].
24. Minzhulina, T. V. (2004). Doslidzhennia y restavratsiia muzeinoho tekstyliu [Research and restoration of museum textiles]. *Ukrainske ahentstvo informatsii ta druku «Rada»* [in Ukrainian].
25. Tytov, M. F. (2005). Tekhnika i tekhnolohiia tempernoho zhovtkovoho ikonopysu: Navchalnyi posibnyk [Technique and technology of tempera yolk painting: A tutorial]. BONA MENTE [in Ukrainian].
26. Tymchenko, T. R. (2015). Metody zakhystu osnov stankovoho zhyvopysu [Methods of protecting of the easel painting's supports]. Zadruga [in Ukrainian].
27. Tymchenko, T. R. (2017). Ekspertyza tvoriv obrazotvorchoho mystetstva: zhyvopys (istoriia ta metodolohiia): navchalnyi posibnyk [Examination of Works of Fine Art: Painting (History and Methodology): a textbook]. Natsionalna akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstva [in Ukrainian].
28. Prokopenko, I. (Uporiad.). (2022). Konservatsiia i restavratsiia ob'ektiv kulturnoi spadshchyny [Conservation and restoration of cultural heritage sites] Samit-knyha [in Ukrainian].
29. Marinkola, M. & Karzher, L. (2024) Konservatsiia serednovichnoi polikhromnoi derev'ianoï skulptury: istoriia, teoriia, praktyka [Conservation of Medieval Polychrome Wooden Sculpture: History, Theory, and Practice]. Rodovid [in Ukrainian].

Подано до редакції 19.03.2025